

Dr. Juhász Erika: A hazai felnőttképzés kialakulásának fejlődése és főbb állomásai I.

Megjelent: *A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata II/20* (1) 1-22 (2010)

A jelenlegi felnőttképzési rendszer megértése, elemzése lehetetlen a múltbeli jelentős felnőttképzési események, intézmények, személyek megismerése, problémátörténeti megközelítése nélkül. Ezek az alapvető ismeretek segítenek minket ahhoz, hogy a jelenlegi felnőttképzés alapjait megértsük, valamint a jelenlegi tendenciák történelmi gyökereit megkeressük és magyarázatul állítsuk a ma fellelhető jelenségek mögé. A felnőttképzés történetének áttekintésében törekedtünk a főbb tendenciák megragadására, de ezt csak az adatok kronologikus áttekintésével érhattük el. Ebben a teljességre törekvés szinte lehetetlen, hiszen a történelemtudomány sohasem tekinthető lezártnak, hanem egy folytonos megismerési folyamat. A terjedelmi korlátok miatt az egyes adatokhoz direkt értékeléseket sem kívánunk tenni, bizonyító érveket nem tudunk részletesen kifejteni, bemutatni.

Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a felnőttképzés területe nagyon sokáig – és számos pontján még ma is – szervesen összekapcsolódik az oktatás és a közművelődés területeivel. Kialakulásában az oktatási és művelődési intézmények alapfeladataihoz (például analfabéta oktatás, tudományművelés, társadalmi tevékenység, irodalmi tevékenység stb.) kapcsolódtak elsőként felnőttképzési feladatok kiegészítésül, valamint elméleti vonatkozásaiban is kezdetben írók, gondolkodók írásaiban társítottan, más gondolatkörök kapcsán jelentek meg. Csak lassan alakult ki tehát az az intézmény- és feladatrendszer, valamint az a tudományos elméleti megalapozottság, amely már elsődlegesen a felnőttképzésre koncentrált, azt tekinti alaptevékenységének, alapfeladatának.

Hazánkban a felnőttkori tanítás folyamatát felnőttnevelésnek, felnőttoktatásnak és felnőttképzésnek is nevezzük. Az egyes korszakok egyik-másik elnevezést helyezték előtérbe, ezért a történeti áttekintésben is váltakozva szerepelnek ezek a megnevezések. Napjainkban a felnőttképzés fogalma vált dominánssá, de emellett hazánkban a felnőttnevelésnek hagyománya van: a felnőttkori tanítás az egész ember fejlesztését szolgálja, amely által segíti az életben való eligazodásában, a megélhetésében és egyfajta családba és társadalomba ágyazottságot ad neki, fejleszti úgymond a társadalmi és kulturális tőkét az egyénnek.

A történeti áttekintés során a hazai felnőttképzés történetét az előzményektől a rendszerváltásig hét korszakon keresztül tekintjük át Durkó Mátyás korszakolása alapján. Az egyes korszakokat azonos jellemzők mentén mutatjuk be, amelynek súlypontjai: a főbb, a felnőttoktatás szempontjából jelentős események, szabályozások, a kiemelkedőbb intézmények, szervezetek, valamint néhány meghatározó személy.

1. A hazai felnőttképzés előzményei (–1772.)

A szervezett felnőttoktatás kialakulását a XIX. századra tehetjük, azonban maga a felnőttkori tanítás és tanulás mindig létezett a társadalomban. Meghatározó szerepe van az együttélés szabályainak, vagy a munkatevékenységeknek az elsajátításában és továbbadásában éppúgy, mint a hagyományok, szokások továbbörökítésében.

A felnőttek tudatos tanítása, művelése hosszú évszázadokon át az **egyházak**, és a reformációig elsődlegesen a katolikus egyház hitelesítő tevékenységéhez kapcsolódott. Ezt elősegítette, hogy *Szent István* törvényben is igyekezett biztosítani, hogy a falvak népe – elsősorban a felnőttek – igénybe vegyék papjaik nevelő munkáját. Megemlíthető azonban, hogy a magyarországi **reformáció** már szertartásaiban és írásaiban az anyanyelvet használta, a XVI. században alapított kollégiumaival (pl. Debrecen, Sárospatak), azok önművelő köreivel, papjaival és tanítóikkal sok helyütt széles tömegekhez jutatták el az ismereteket, amely egyre inkább közműveltséggé fejlődött.

A korszak másik meghatározó ismeretterjesztő forrása kezdetektől a **királyi udvarok** és a nemesek székhelyei, legvirágzóbban a reneszánsz idejétől, *Mátyás* korától. Az egyházi értelmiség mellett innét indul el a világi értelmiség és kultúra megjelenése: az írnokok, jegyzők, orvosok, tudósok, művészek stb., akik közvetlen kapcsolatot tartottak fenn az egyes társadalmi rétegekkel és munkájuk révén a világi műveltség terjesztésében nagy szerepet játszottak. A **humanizmus** egyenest új embereszményt teremtett a művészi és tudósi munkát középpontba állítva. Az értelmiség képzésében meghatározó jelentősége van a magyar **egyetemeknek** is, így az első pécsi egyetemnek (1367), majd az óbudai, pozsonyi és nagyszombati egyetemeknek, valamint az ezekben működő önművelő köröknek.

Az egyházi és udvari (vallásos és világi) műveltség terjesztésében jelentős eszköz volt a **nyomtatott könyv** (az első magyar nyelven nyomtatott biblia *Sylvester János* fordítása: a *Sárvári Biblia*), és vele együtt az írni-olvasni tudók száma is növekedett.

A XV-XVI. században már tudatos oktató-nevelő szándékú eszközök meglétéről is beszélhetünk, amelyek egyértelműen a felnőttek ismereteinek bővítését szolgálták. Ilyennek tekinthető *Tinódi Lantos Sebestyén* munkássága, aki **verses**, énekelhető feldolgozások formájában történelmi eseményeket ismertetett, amelyek így akár az írástudatlanok körében is jól terjedhettek (szájról szájra). Hasonló *Heltai Gáspár* **mesegyűjteménye** (1556 – *Száz fabula*), amelyben könnyen terjeszthető, könnyen felfogható, elképzelhető történeteket mesélt. Ezeknek az alapjai többnyire külföldi szerzemények voltak, amelyeket Heltai lefordított és a magyar viszonyok közé adaptált. Meséi tanulsággal zárultak, ezáltal a képzetlenebbek is megértették azt. Emellett Heltai nevéhez fűződik egy kolozsvári nyomda is, amelynek nagy szerepe volt a magyar helyesírás egységesítésében, valamint itt számos úgynevezett népkönyvet jelentetett meg felnőttek számára

ismeretterjesztő céllal. Hasonlóan nagy jelentőségű a **hitvitázó dráma** műfajának megjelenése is, amely az ebben a korban is népszerű színjátszás egyik jeles tudatformáló eszköze volt meggyőző, párbeszédés formájával. Ennek a műfajnak kiemelkedő alkotása *Bornemissza Péter: Élektra* című műve, amely egyben a magyar világi drámaidólmom nyitányának is tekinthető. A korszak végére pedig elterjedt a **röpirat-irodalom**, amely rövid, frappáns módon jelenítette meg a főbb társadalmi problémákat, valamint nagy jelentőséget kapott a nép ösztönzésében és cselekvésre buzdításában is, így a polgári nevelés kezdete köthető hozzá.

Erdély igen jelentős talaja volt az új kísérleteknek a nép művelése, egyúttal a felnőttek nevelése terén. *Bethlen Gábor* uralkodásától kezdődően a fejlődés útjára lépett ez a terület, ezt erősítette az állami támogatás, amely az oktatásban különösen érezhető volt. Külföldi tudósokat hívtak meg (például a gyulafehérvári főiskolára), valamint oktatóikat külföldi tanulmányutakra küldték (elsősorban a Németalföldre és Angliába).

Jelentős személyiség volt ekkor *Apáczai Csere János*, aki külföldi – főként teológiai és filozófiai – tanulmányai után hazatérve gyulafehérvári tanár, majd miután haladó gondolatai (például *Magyar Logikátska* és *Tanács* műveiben olvasható) és azok tanítása miatt *II. Rákóczi György* eltiltotta az oktatástól, a kolozsvári „kisiskola” igazgatójaként tevékenykedett. Munkásságának legfontosabb eredménye fő műve, a **Magyar Encyclopaedia**, amely az első magyar nyelvű tudománytár. Lényegében ez is (hasonlóan Heltai fabuláihoz) külföldi szerzők műveiből vett részleteknek fordítása és adaptálása. Témaköreiben tankönyv jellegűen taglalta a következő területeket: ismeretelmélet, dialektika – logika, aritmetika, geometria, fizika, csillagászat, természet, technika és mezőgazdaságtan, történelem, etika, politika, pedagógia, teológia. A témakörök elemzése mellett művében külön útmutatót is adott azok tanításához. Jelentős többek között még az is munkásságában, hogy már 1658-ban akadémia felállítását javasolta *Barcsay Árpád* fejedelemnek nyugati mintára.

Hasonlóan jelentős *Tolnai Dali János* munkássága, aki *Lórántffy Zsuzsanna* és *Rákóczi Zsigmond* támogatása mellett tevékenykedett. Fő tevékenysége az analfabéták oktatására és a földművesek mezőgazdasági oktatására vonatkozott. Sárospataki tanárként meghívta *Comenius Amos Jánost*, aki a magyarországi társadalmi és kulturális helyzet megismerése után írta meg a **Gentis felicitast** (A nép boldogulása), amelyben az elmaradottságból kivezető útként a műveltséget tartotta a legfőbb eszköznek. Ebben az alapismeretek (írás, olvasás, számolás) mellett az ún. hasznos mesterségek ismereteit hangsúlyozta, és ez a szemlélet sokáig meghatározta a magyar oktatásügyet.

2. A felvilágosodás korától a reformeszmékig – A művelődési-felnőttnevelési kezdeményezések megjelenése (1772-1825.)

A felvilágosodás eszméinek terjedése, az eszmék gyakorlatba ültetése, és ezáltal az ország társadalmi és gazdasági fejlődésének gyorsítása főként a korszak elején olykor felemás módon valósult meg a *Habsburg* uralkodóház politikája révén (a népet adózó, termelő és újonc-szolgáltató rétegeként kezelték elsődlegesen). Fő rendeleteik is ezt támogatták, bár haladó elvek mindegyikben fellelhetők voltak (például a legjelentősebb a két **Ratio Educationis** 1777-ben és 1806-ban). Ennek hatásaként a felnőttnevelésben hosszú ideig csak a **gyakorlati ismeretek** (úgynevezett hasznos, elsősorban mezőgazdasági ismeretek) átadására vonatkozott a fejlődés. Ezen belül is lassú előrehaladás figyelhető meg, mert a nemesség jelentős része félt a nép túlművelésétől: mert a művelt nép elnyomója ellen fordulhat.

Számos felvilágosult gondolkodó hirdette a nemzeti fejlődés alapjaként az oktatás és ebben a felnőttoktatás jelentőségét (például *Kármán József*, *Bessenyei György*, *Tessedik Sámuel*), amellyel a **közműveltség** kialakítását és terjesztését remélték. Ennek fejlesztéséhez indult meg a korban a **nyelvújítás** mozgalma (többek között *Kazinczy Ferenc* nevéhez kötődően), amelynek fő célja az volt, hogy az anyanyelvet alkalmassá kellett tenni minden rendbéli tudás átadására.

A korszak számos olyan jeles intézményt és szervezetet hozott létre, amelyek már viszonylag függetlenebbek az iskolai rendszertől és részei a felnőttoktatásnak. Talán az egyik legkiemelkedőbb ezek közül *Tessedik Sámuel* **gyakorlati-gazdasági szorgalmatossági iskolája**, amely európai mintaintézet lett, ahol a diákok és a felnőttek a korábban említett hasznos ismereteket magas fokon, gyakorlatban is elsajátították. Hasonlóan híres intézmény a *Festetics György* által alapított **Georgikon**, amely a szakismeretek terjesztésének „tessediki” modelljét követte. Az intézmény több képzési rendszerre (például erdész, kertész, lovász, mérnök) osztott közép- és felsőfokú oktatást vállalt fel felvilágosult szellemben.

Már a felvilágosodás korában kezdeményezte *Bessenyei György* egy tudós magyar társaság felállítását. Ennek jegyében 1780-90 táján számos úgynevezett **Magyar Társaság** alakult (például Pesten, Pozsonyban stb.), bár ezek nem működhettek sokáig, a hatalom eszközeivel megszüntették ezeket, vagy illegálisra kényszerültek.

Hasonló célt szolgáltak a korban a magas számban létező szabadkőműves páholyok, szalonok, olvasóköri, önképzőköri is. A korszak második felében váltak elterjedté az úgynevezett **Nyelvművelő Társaságok**, amelyek közül talán legismertebb az Erdélyi Nyelvművelő Társaság (1793-1801) *Aranka György* vezetésével. Hasonlóan híres az **Auróra-kör**, amelynek keretében *Bajza József* hosszú ideig szerkesztette a népszerű Auróra irodalmi zsebkönyvet.

Az **irodalomnak** jelentős közvetett hatása volt a felnőttnevelésre, mivel a korszakban fő célkitűzése az volt, hogy a magyar nyelvű műveket megkedveltessék, és az olvasókat elgondolkodtassák

azáltal, hogy a kor igazságait bemutatják (például *Katona József: Bánk bán; Vörösmarty Mihály, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc* és társaik versei). Az olvasás terjesztésében fontos szerepet kaptak a **könyvtárak** is, amelyek a korszakban válnak először nyilvánosakká. Jelentős szerepük volt ebben a papi, főpapi könyvtáraknak és kezdeményezéseknek, így többek meghatározó volt *Klimó György* pécsi püspök, *Eszterházy Károly* egri püspök, vagy a főúri *Ráday* család könyvtára. A korszakban jött létre a **Nemzeti Könyvtár** (1802-ben) *Széchenyi Ferenc* felajánlása nyomán. Ebben az időszakban indult el a magyar nyelvű **ismeretterjesztő könyvkiadás**: kezdetben külföldi művek fordításából, később önálló művekkel, tudományos folyóiratokkal. Szintén jelentős nevelő hatása volt a **színház**nak, amely nyelvnépszerűsítő és problémafelvető szerepet vállalt fel. Ekkor vált „hivatalossá” a magyar színművészet, és számos népszerű színműírója volt a kornak (például *Kisfaludy Károly, Bessenyei György, Vörösmarty Mihály*). Megjelentek az első kőszínházak is: Kolozsvárott 1821-ben, Miskolcon 1823-ban, de a műkedvelő színjátszás is jelentős volt.

A felvilágosodás hazai korszakának talán legjelentősebb alakja **Bessenyei György**, akinek *Ágis tragédiája* című művének megjelenésétől (1772-től) számítjuk a magyarországi felvilágosodás nyitányát. Jelentős író, filozófus volt, aki a magyar nemzeti művelődéspolitikai első rendszerezője is egyben (például *Magyarság, A magyar néző, Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című műveiben). Hasonlóan ismert és jelentős **Tessedik Sámuel**, aki szarvasi lelkészből külföldi tanulmányain szerzett és hasznosított ismeretei révén a parasztság egyik jeles védelmezőjévé lépett elő, terjesztette körükben nem csak a megélhetésükhöz nélkülözhetetlen mezőgazdasági ismereteket, hanem más területek ismereteit is. A már említett gyakorlati iskolája mellett számos művével a nép haladásáért küzdött (például *A paraszt ember Magyarországon, mitsoda és mi lehetne, Tizenkét paragrafus a magyar iskoláügyről*). A parasztság ismereteinek bővítését vállalta fel **Nagyváthy János** és **Pethe Ferenc** is a korszak második felében viszonylag hasonló tevékenységével. Nagyváthy munkássága számos ismeretterjesztő művel kezdődött (például *A szorgalmatos mezei gazda Magyarországon, Magyar házi gazdaszöny, Magyar gazdatiszt*), majd Festetics György jószágkormányzója lett. Ő ösztönözte a bárót a Georgikon, valamint a csurgói gimnázium alapítására. Pethe Ferenc szintén számos ismeretterjesztő kötet írt (például *Pallérozott mezei gazda I-III., Budai szőlőm ültetési módja, Európai mértéktár*), tanár volt a Georgikonban, számtartó az Eszterházyaknál. Emellett számos folyóiratot szerkesztett, amelyeknek már politikai, a reformeszméket megelőlegező kicsengése is volt (például *Erdélyi Híradó, Gazdaságot Tcélzó Újság, Nemzeti Gazda*).

3. Reformországgyűlések és szabadságharc – Az első szervezetek megjelenése (1825-1849.)

Bár már az 1810-es, sőt már az 1790-es évektől megjelennek a reformeszmék, ezt a korszakot a felnőttnevelés történetében 1825-től számítjuk, amikortól rendszeresen sor került hazánkban a reformországgyűlésekre, amelyeken a szabad, széles körben terjesztett gondolathirdetés vált elsődlegessé a nemzeti érdekek és a polgárosodás jegyében folyó küzdelemben. A kor jeles gondolkodói (hogy csak *Kossuth Lajos*, *Széchenyi István*, *Kölcsey Ferenc* nevét említsük) megpróbálták felvenni a harcot a feudális jogaikhoz erőteljesebben ragaszkodó réteggel. A sorra kialakult reformok (például a magyar hivatalos nyelv – 1844, 1848-as forradalom: jobbágyfelszabadítás, törvény előtti egyenlőség, közteherviselés, sajtószabadság stb.) főként a korszak végére nyertek érvényt, bár folyamatosan érződött a nemesség egy részének körében az az ellentmondás, amellyel újat propagáltak régi előjogaik megtartásával.

Az időszak jó talajt biztosított új szervezetek, intézmények alakulásának, ami a közműveltség szintemelkedését is jelezte, és amelyből ki kellett sarjadnia a tényleges felnőttnevelésnek is, ahol a fő cél az ismeretterjesztés, majd a korszak végére a politikai nevelés is előtérbe került. Kiemelkedő ilyen szempontból a Széchenyi István felajánlásával 1825-ben létrejött **Magyar Tudományos Akadémia** elődjeként a Magyar Tudós Társaság, bár tevékenységét csak 1831-ben kezdhette meg, akkortól azonban rendkívüli gyorsasággal szabályozták a magyar helyesírást, magyar nyelvtant stb.. Elsődlegesen a magyar nyelv terjesztésére, népszerűsítésére jöttek létre úgynevezett **Nemzeti Intézetek**, amelyek közül a legrégebbi a Nógrádmegyei Nemzeti Intézet 1830-ból. A gazdasági tevékenység mellett jelentős feladatként vállalta fel az ismeretterjesztést a Széchenyi István alapította **Magyar Gazdasági Egylet** (1835), valamint a Kossuth Lajos nevéhez fűződő **Magyar Iparegylet** (1842). A Gazdasági Egylet számos ismeretterjesztő kiadványt jelentetett meg (például *Gazdasági Tudósítások*, *Magyar Gazda*, *Mezei Naptár*), és emellett számos gyakorlati bemutatót is szervezett a gazdák okítására (kiállítások, szőlő- és csemetekert Budán stb.). Az Iparegylet hasonló módon vállalta fel a felnőttoktatást, amelyet fő céljaként is megfogalmazott: *„Hasznos ismereteket terjeszteni a nép mindazon osztályában, amelynek nincs módjában ismeretvágyát egy vagy másképp kielégíteni, különösen pedig a műiparos osztályt hasznos ismeretekben részesíteni, népszerű módon írt, tanulságos és a gyakorlati élet szükségleteinek megfelelő munkák kiadása, az ipar és a kézművek haladását szolgáló minden egyéb mód által”*. A természettudományos ismeretek terjesztése kiemelkedő feladata volt a reformkornak. 1841-ben a Magyar Tudományos Akadémia mintájára Bugát Pál javaslatára megalakult a Királyi Magyar **Természettudományi Társulat** a mai TIT elődjeként (nevében a „királyi” jelzöt nem mindig viselte). Feladatának tekintette a természettudomány népszerűsítését, a nép természettudományi műveltségi színvonalának emelését és a természettudományos kutatást. Mindezek a szervezetek azért is voltak rendkívül jelentősek a

korban, mert a fentebb említettekhez, mint bázisokhoz számos vidéki fiókegylet csatlakozott, hasonló módon a kaszinókhoz (Széchenyi István által 1827-ben alapított **Nemzeti Casino** nyomán) és az olvasókörokhöz, ezáltal az ország egészében lehetőség nyílt az ismeretterjesztés különféle módozataiban való részvételre.

A korszakban váltak egyre fontosabbakká a **folyóiratok**, amelyek már az előző időszakban a felvilágosodás és a reformok eszméinek terjesztéséhez hatékony eszközöknek bizonyultak, azonban a reformországgyűlések és a kor gondolkodói eszméinek terjesztésében még nagyobb szerepet vállaltak. Segítette megjelenésüket a nyomdák szaporodása is (Trattner, Landerer stb.). Így említhetjük többek között az *Országgyűlési Tudósításokat*, a *Törvényhatósági Tudósításokat*, a *Pesti Hírlapot*, a *Természetet*, a *Közlemények az Élet és Tudományok Köréből* című lapot.

A tanítók is egyre inkább szerepet vállalnak a felnőttek képzésében, ahogyan ezt már a **Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlésén** is napirendi pontként tárgyalják 1848-ban.

Az ismeretterjesztés kiemelkedő alakja volt többek között **Balásházy János**, aki átfogó mezőgazdasági művei mellett (például *Tanátsolatok a magyarországi mezei gazdák számára*) könnyen érthető, a kevésbé műveltek számára is jól használható olvasókönyveket is írt (például *Okos gazda*). Munkásságának csúcán a mezőgazdasági ismeretek közé már jelentősen beleszötte felvilágosult gondolatait is, vagy kimondottan külön kötetet jelentetett meg erre vonatkozóan (például *Az adó és még valami*). Szintén jeles ismeretterjesztő alkotója a kornak **Török János**, aki – hasonlóan Balásházyhoz – jól képzett és gyakorlott gazdaként a Magyar Gazdasági Egylet főtitkára, a *Magyar Gazda* című lapjának szerkesztője volt. Alapvetően hagyományörző gondolkodású volt, végig Széchenyi híve maradt, nem jutott tovább Kossuth eszméiig, mint kortársa. Az időszak végén az állampolgári nevelés eszmerendszerében bukkant fel **Táncsics Mihály**, aki a nép soraiból származva jobban meg tudta közelíteni a nép nevelésének kérdését. A reformkor idején először a nyelv művelésével és terjesztésével kapcsolatos munkái váltak ismertté (*A magyar nyelv, Nyelvészet* stb.), majd később számos földrajz és történelem könyvet is írt. A reformországgyűlések során számos haladó gondolkodású íróval, költővel megismerkedett és munkásságában egyre inkább a politika felé fordult, amit külföldi tanulmányai is erősítettek (például Párizsban). Így 1847-ben már a jobbágyfelszabadításért küzdött, politikai írásaiban harcolt a nép sorsáért (többek között felnőttkori tanulási lehetőségeikért is), amelyeknek következtében sajtóvétségért börtönbe zárták, ahonnan az 1848-as márciusi események során a nép szabadította ki.

Dr. Juhász Erika: A hazai felnőttképzés kialakulásának fejlődése és főbb állomásai II.

Megjelent: *A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata II/21 (2) 1-18 (2010)*

4. A kiegyezés előtt és után – Az alulról szerveződő mozgalmak kibontakozása (1849-1890)

A szabadságharc leverése után nem volt mód tovább a reformkor eredményeinek realizálására, a fejlődés megtorpant, ezt a korszakot a felnőttnevelés történetében mintegy „átmeneti” korszaknak tekinthetjük. Az önkényuralom idején a „passzív ellenállás” mozgalmában az írók, költők, művészek feladatuknak tartották a **nemzeti tudat ébrentartását**. A költők az allegória eszközével fejezték ki mondanivalójukat (pl. *Arany János, Jókai Mór*), a képzőművészek körében (pl. *Madarász Viktor, Székely Bertalan*) igen népszerűvé váltak a történelmi témák. A folyóiratokban megjelenő irodalmi alkotások (költemények, folytatásos regények) széles tömegekhez jutottak el. A könyvkiadók sorozatban jelentették meg az olcsó, filléres könyveket (például *Magyar Nép Könyvtára*). A könyvek terjesztésében továbbra is főként a kaszinók és az olvasókörök jártak élen.

A korszerű, a mindennapi élethez nélkülözhetetlen ismeretek terjesztésében a **tanítók** is élen jártak. A tanítók első (1870), majd második (1874) kongresszusa behatóan foglalkozott a felnőttek oktatásával, „társadalmi nevelésnek” nevezve azt. Egy 1870-es miniszteri felhívás és tanfelügyelőségekhez intézett körrendelet szerint két szinten folyt a felnőttképzés: az analfabéta tanfolyamokon írást, olvasást és számolást tanítottak; a haladóbb tanfolyamokon számtant, földrajzot, történelmet és választhatóan természettant, természetrájzot is. Minisztériumi jelentések szerint 1870 és 1875 között eredményesen részt vett ilyen képzéseken közel 130.000 felnőtt. Azonban a vezetők többsége a minisztériumban a felnőttoktatást felesleges pénzkiadásnak tartotta (valójában továbbra is a „túlműveléstől” félték), ezért mindent megtettek annak érdekében, hogy elsovvassák a virágzásnak indult mozgalmat. 1875 után a felnőttoktatással már csak néhány, továbbra is működő népoktatási kör, közművelődési egyesület foglalkozott. A munkások körében zajló közművelődést azonban még a kormányzat sem tudta megszüntetni.

A nemzeti öntudat szükségességének felismerése számos embert indított arra, hogy a múlt, a történelem emlékeit összegyűjtse, rendszerezze, tudományos vagy ismeretterjesztő művek formájában a nagyközönség számára elérhetővé tegye. Ekkor indult meg az a folyamat, amely közművelődési, tudományos egyesületek szervezéséhez, múzeumok, könyvtárak, levéltárak alapításához vezetett az ország különböző részein (például **Erdélyi Múzeum Egylet** 1859). A század hetvenes éveiben az ország távoli helyein sorra alakultak olvasókörök és kulturális egyletek. A korszakban lassan erősödött a **munkásság** és ezzel együtt általános és szakképzésük is. 1868-ban megalakult a **Buda-Pesti Munkásegylet** és az **Általános Munkásegylet** is, amelyek harcoltak a munkások műveltségének javításáért: szerveztek felnőttképzést, szórakoztató rendezvényeket, ének- és tanórákat, analfabéta tanfolyamokat. Az 1870-ben alapított **Magyarországi Általános**

Munkáspárt megalakulása után három évvel későbbi határozatában tagjai önképzéséhez Budapesten egy munkáskört hozott létre. Ennek keretében elemi ismeretek, munkásképzés és ideológiai képzés egyaránt zajlott.

Sorra alakultak a különféle önszervező, önképző szervezetek (például **Budapesti Szabósegédek Segélyező és Önképző Egylete, Könyvnyomtatók Művelődési Egylete**). Az oktatást szolgálta a sajtó is (például *Munkás Heti Krónika, Népszava*). Emellett fejlődött a munkás műkedvelés, növekedett a szórakoztató rendezvények száma.

Az olvasókörök hatására sok vállalkozó látott hozzá a könyvnyomtatáshoz, hogy sorozatokban és nagy tömegben adjon „megfelelő” könyveket az embereknek. (Például „*Iskolai és Népkönyvtár*”, „*Magyar Ifjúsági és Népkönyvtár*”). A könyvek, sajtótermékek és a könyvtárak fontosságát mind többen belátták. A könyvtárak létesítésével kapcsolatos megbeszéléseken, tanítógyűléseken újra meg újra felmerült a népnevelési egyletek újraélesztésének gondolata. 1882-ben *Odeschalchi Gyula* országgyűlési képviselő szervezésével indult el a **Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület** megalakítása. Az egyesület legfőbb feladatának a Felvidék magyarosítását tekintette. Ez a fajta nacionalizmus, amelyet a felvidéki, erdélyi és vajdasági közművelődési egyletek céljuknak tekintettek, 1890-ben, a néptanítók negyedik egyetemes gyűlésén is hangsúlyt kapott.

A **kulturális infrastruktúra** fejlődése (könyvtárak, színházak, múzeumok, levéltárak terjedése) nagy mértékben segítette a felnőttek tanítását és művelődését szervezett és önművelő, műkedvelő formákban is. Az előző időszak alulról kezdeményezett művelődési formái is újjáéledtek a kiegyezést követő dualizmus idején: az olvasókörök, kaszinók, ismeretterjesztő körök, önképző körök és közművelődési egyletek egyaránt.

A korszak egyik kiemelkedő személyisége, **Eötvös József**, a kiegyezést (1867) követően felállt kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere (VKM) „*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyásolása az álladalomra*” című művében a műveltség növelésének fontosságáról írt, a „szabadoktatás Magna Charta”-jaként is emlegetett körrendeletében buzdította a tanítókat az analfabéták képzésére. Harcolt az iskolaügy rendezéséért (1868-ban megszületik a népoktatási törvény), az ő kezdeményezésére adta ki a minisztérium a „*Néptanítók Lapját*”, amelyet hét nyelven olvashattak az érdeklődők. (A lapban népművelési hírek és tanulmányok is helyet kaptak.)

Az analfabetizmus felszámolásáért szállt síkra **Türr István** is. Türr Baján és környékén népoktatási köröket alakított angol mintára. Áldozatos munkájának eredményeként 1870-ben – Eötvös támogatásával – Budapesten létrejött a **Központi Népoktatási Kör**. A „népművelői mozgalom” fellendítésében **Irányi Dániel**nek is nagy szerepe volt. Irányi francia tapasztalatai révén úgy vélte, hogy az államnak kell hathatós intézkedéseket tennie az írástudatlanság visszaszorításáért szabályozással és anyagi támogatással, így 1869-ben felnőttképzési törvényjavaslatot is benyújtott, bár sikertelenül, hasonlóan járt *Pauler Tivadar* 1871-ben.

5. A szabadoktatás kora és eszméi (1890-1919)

1890-től a dualizmus második felében új korszak kezdődött a népművelés magyarországi történetében. Kialakultak az első jelentősebb intézmények, megjelentek a népművelést hivatásuknak tekintő szakemberek. A vasárnap munkaszüneti nappá nyilvánításával (1891. évi XIII. törvénycikk) megnövekedett a pihenésre, szórakozásra fordítható idő nagysága. Az így keletkezett többletórákat az emberek különféle módokon hasznosították, többek között az 1895-ben felállított **Vasárnapi Munkásképző Országos Bizottság** által szervezett formákban töltötték el. A nagyfokú gazdasági fejlődésnek és a polgárosodásnak még a politikai válságjelenségek sem tudtak gátat szabni.

A különböző képzések népszerűsítésében aktívan részt vett a **munkásmozgalom** és a **munkássajtó** is: hangsúlyozta a képzettség fontosságát, tájékoztatott a különböző tanfolyamok időpontjáról és helyéről, sőt néha tartalmukról is. Ilyen sajtótermékek például Aranytrombita, Munkás Heti Krónika, Általános Munkásújság, Tipográfia, Az asztalos, A kőfaragó, A földművelő, Népszava. A munkásgimnáziumok a polgári iskola színvonalán álló három éves képzést nyújtottak a felnőtteknek.

Az olvasókörök mellett számos egyéb **közművelődési célt szolgáló egyesület**, egyesület alakult ebben az időszakban (például **Felvidéki**, **Nyitra** – 1882, **Erdélyrészi**, **Kolozsvár** – 1885, **Délmagyarországi** – 1904). A civileken kívül az egyház is tevékenyen részt vett ezen szervezetek létrehozásában. 1892-ben például megszervezték a **Budapesti Országos Központi Katholikus Kört**. Ezekben a körökben felolvasásokat, ritkábban szabadelőadásokat tartottak, a kisebb településeken pedig a plébános vagy a káplán felolvasta és magyarázta a lapokban megjelent cikkeket. A közművelődést szolgálta Budapesten a *Bárczy István* és *Mildner (Újfalusi) Ödön* szervezésével létrejött **Népművelő Társaság**, lapjuk a Népművelés. Itt kapott legnagyobb jelentőséget a sokat hirdetett könyvtáralapítási gondolatuk, amely *Szabó Ervin* irányításával megvetette a **Fővárosi Pedagógiai Könyvtár**, majd a Fővárosi Könyvtár (ma Szabó Ervin Könyvtár) alapjait.

Az 1890-es évek elején, a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztése érdekében, a Földművelésügyi Minisztériumban hozzáfogtak a vidéki parasztság szakoktatási hálózatának kiépítéséhez. A hálózat azonban nem bizonyult sikeresnek, a naprakész információk éppen a leginkább érintettekhez (a szegényparasztokhoz) nem jutottak el. Hatékonyan az **Országos Magyar Gazdasági Egyesület**, valamint a **Magyar Gazdaszövetség** képzései működtek. *Berzeviczy Albert* elsőként mondta ki, hogy az államnak teljesítendő kötelezettségei vannak az iskolán kívül eső oktatás liceális részét illetően. Munkássága, erőfeszítései eredményeként, elnöklétével megalakult 1893. június 1-jén Budapesten a **Szabad Lyceum**, amelyet az első valódi népművelési

intézménynek tekinthetünk. Az állami támogatásban is részesülő intézmény azért jött létre, hogy „*megadja minden felnőtt egyénnek, nemre, korra vagy foglalkozásra való tekintet nélkül az alkalmat arra, hogy ismeretbeli hiányait pótolja, tudását mélyítse és bővítse, vagy érdeklődését a szellemiek iránt bármely irányba kielégítse*”. A Szabad Lyceum elméleti és gyakorlati képzést nyújtott, előadások sorozatával népszerűsítette a tudományokat és a művészeteket, tanfolyamok keretében hasznos, mindennapi ismereteket (például könyvvitel, gyorsírás) közvetített a hallgatónak.

A brit University Extension („az egyetem kiterjesztése”) mintájára hasonló intézményként – *Gaál Jenő, Wlassits Gyula, Berzeviczy Albert* szorgalmazására – hozták létre 1903-ban a **Népszerű Főiskolai Tanfolyamot**, amelyen elsősorban ugyancsak tudománynépszerűsítő előadásokat tartottak. Wlassits mint VKM miniszter 1898-ban kijelentette: „*A felnőttek oktatására vonatkozó rendszert Magyarországon is létesíteni óhajtom*”.

1897-ben egy újabb jelentős szervezet, az **Uránia Tudományos és Közművelődési Egyesület** kezdte meg működését. Az egyesület ismeretterjesztő tevékenységének biztosítására 1900-ban felállította az **Uránia Magyar Tudományos Színház-Egylet és Részvénytársaságot**. A színház alapítói ekképpen fogalmazták meg célkitűzésüket: „*Az Uránia-színház olyan hely akar lenni, ahol a tudós oktatja, a művész gyönyörködteti és az író nemesíti embertársait, és mindhárman az összetartozandóság érzetét nevelik*”. Ezt a cél az **Uránia folyóirat** kiadásával is elősegítették.

A századfordulón – az 1890-es évekhez hasonlóan – ismét sok egyesület, szervezet jött létre, ez az időszak teret engedett az új gondolatok, forradalmi eszmék elterjedésének. 1902-ben, a londoni People’s Place mintájára, megalakult az **Erzsébet Népakadémia** azzal a céllal, hogy otthont biztosítson a különböző egyesületeknek, szervezeteknek, valamint ipari és kereskedelmi képzéseket nyújtson. 1904-ben *Lukács György* bábáskodásával, néhány fiatal, lelkes művész aktív és áldozatkész munkája nyomán létrejött a **Thália Társaság**. A társaság új, magyar színpadokon még nem látott darabokat mutatott be, számos alkalommal tartott előadást a fővárosban és vidéken élő munkások számára. A társaság olyan jeles személyiségeket tudhatott tagjai közt, mint *Hevesi Sándor, Benedek Marcell, Törzs Jenő* vagy *Garas Márton*. Szintén 1904-ben, *Széchenyi Béla* és *Klebelsberg Kunó* vezetésével megalakult a Horvát-Szlavónia és Bosznia-Hercegovina területén elsődlegesen szórványban élő magyarság védelmét, oktatási, művelődési és felekezeti életének felkarolását és megerősítését célul kitűző **Julián Egyesület**. Az egyesület a gyermekek mellett felnőttek részére is szervezett írás-olvasás tanfolyamokat, ismeretterjesztő előadásokat. Évente naptárakat, képes kalendáriumokat jelentetett meg, vándorkönyvtárakat hozott létre.

A XX. század első évtizedeiben tevékenykedő tudományos társaságok közül a legjelentősebb az 1901 januárjában létrejött **Társadalomtudományi Társaság** volt. Tagságában neves professzorokat (*Concha Győző, Bodnár Zsigmond, Balogh Jenő*), publicistákat (*Vészi József, Rákosi Jenő*), nagytőkéseket (*Neuschlosz Marcell, Hatvany Deutsch Sándor*), földbirtokosokat (gróf

Majláth József) találhattunk. A társaság adta ki a kor egyik legszínvonalasabb társadalomtudományi folyóiratát a *Huszdik Századot*.

A Társadalomtudományi Társasággal szoros kapcsolatban állt a **Galilei Kör**, amely abból a célból alakult meg 1908 novemberében, hogy „*a szabadtudománynak és a szabadgondolatnak otthona legyen az egyetemen*”. Az egyetemistákból és főiskolásokból álló csoport tagjai szemináriumokat, előadássorozatokot indítottak, az 1910-es évektől pedig rendszeres munkásoktatást végeztek.

Az 1907. október 2-6. között Pécsen zajlott „**Szabad Tanítás Országos Kongresszusa**” beírta magát a magyar felnőttképzés történetébe. A tanácskozás résztvevői elsősorban a mit, hogyan és kik tanítsanak kérdésére keresték a választ. A konzervatív oldal képviselői szerint csak lezárt, vitára okot nem adó tudásanyagot volt szabad tanítani, tehát semmi olyat, amely a fennálló társadalmi rendet, vagy az uralkodó osztályt veszélyeztetné. A baloldaliak (és polgári radikálisok) ezzel szemben úgy vélték, a felnőtteknek olyan ismereteket kell átadni, amelyek révén alaposabban megismerhetik a világot, feltárhatják a rejtett összefüggéseket. A kongresszus a baloldaliak győzelmével zárult – élükön *Pikler Gyulával* –, ezért az államhatalom kénytelen volt elismerni a felnőttoktatás jelentőségét.

1911-ben a törvényhatóságok „*a hatékonyabb társadalmi összefogás érdekében*” többek között *Jancsó Benedek* kezdeményezései révén rendeleti úton létrehozták a **Szabadoktatási Tanácsot**. A tanács működése meglehetősen bürokratikus volt, számos akadályt gördített a civil kezdeményezések elé. Ugyanebben az évben kezdte meg működését az **Úttörő Társaság Fényes Samu** vezetésével. Fényes a társaság megalapításával abban bízott, hogy befolyásmentesen tudja terjeszteni a demokráciáról szóló elveit, és ki tud alakítani egy olyan bázist, amely biztos tagokat jelent egy később megalakuló tömegpárthoz.

1914-ben *Baján Bellasits Bálint* létrehozta – dán mintára – hazánkban az első **népfőiskolát**, azt a felnőttképzési intézményformát, amely virágzások és hanyatlások közepette, de mai is méltó része a hazai felnőttképzésnek.

Az ismeretek egyre szélesedő terjesztését, a szervezetek működtetését nagy mértékben segítette az értelmiség számának növekedése, amely nagyrészt az új egyetemek (Debrecen, Kolozsvár, Pozsony, Műegyetem – Budapest) és szakfőiskolák létrejöttének is köszönhető.

Az első világháború idején a népművelés szerepe, formája megváltozott. A hivatásos népművelők, tanítók a frontot járva oktatták, látták el ismeretekkel a gyakran analfabéta katonákat. A polgári lakosság számára gazdasági jellegű előadásokat szerveztek, amely már mai értelemben vett állampolgári ismeretkörökkel is bővült.

6. A két világháború között és a második világháború időszaka (1919-44)

A Tanácsköztársaság idején tervbe vették a nép hiányos műveltségének pótlását, valamint továbbképzésüket különböző tanfolyamok formájában, amelyeknek a csúcsa a Marx-Engels Munkásegyletem volt. A folyamat dinamikusan zajlott, azonban a Tanácsköztársaságot követően nem tudott fennmaradni a Horthy-rendszerben.

A két világháború közötti felnőttképzés történetét elsősorban *Klebelsberg Kunó* (1922-1931) és *Hóman Bálint* (1932-1942) miniszteri tevékenysége határozta meg, amelynek a vezérelve a klebelsbergi kultúrfölény-elmélet volt. A vidéki lakosság alacsony műveltségi szintje, agrárgazdasági ismereteik hiányossága már az 1920-as években arra készítette az oktatásért és kultúráért felelős kormányzati szerveket, hogy az iskolán kívüli ismeretterjesztés feladatát is felvállalják. Ebből a célból úgynevezett **népházakat** (kultúr vagy művelődési házakat) hoztak létre. (1938-ig 1580 ilyen intézmény épült az országban.) A népházak a különféle szórakoztató és egyéb rendezvényeken kívül tudományos előadásoknak, rövid tanfolyamoknak is helyet adtak. A népházak létesítésével párhuzamosan a Népszövetségtől kapott 650000 pengő kölcsön befektetésével bővítették a könyvtárak állományát, illetve új, 2-4 ezer kötetes népkönyvtárakat nyitottak. 1934-ben a népkönyvtárak száma elérte az 1629-et, 1938-ban pedig az 1910-et. Meghatározó volt még a rádió, a filmgyártás és a mozik terjedése is az időszakban.

Klebelsberg minisztersége idején fontos lépéseket tettek a felnőttoktatás kiterjesztéséért és az oktatási rendszer reformjáért. A Trianon utáni magyar társadalom belső szerkezetének megváltoztatását Klebelsberg az iskoláztatás tartalmának átalakításával, egyfajta „tudásberuházással” kívánta megvalósítani. Kultúrpolitikájának sarkalatos pontját képezte a kiábrándult tömegek erkölcsi-szellemi befolyásolása, nevelése. Ennek eszköze az új tartalommal megtöltött keresztény-nemzeti ideológia, a *neonacionalizmus* volt. A népiskolák tömeges felállításával és az iskolán kívüli népművelés megszervezésével Klebelsberg a magyar nép műveltségi színvonalának emelését kívánta elérni. Az iskolán kívüli oktatásnak az első világháború előestéjére már kialakult három fő típusát alkalmazták (szabadoktatás, népfőiskola, szabadtanítás vagy szabadiskola). Bár az addig alkalmazott „szabadoktatás” szó helyett az iskolán kívüli népművelés kifejezést használták. Az újra működő Szabadoktatási Tanács nevét is **Országos Közművelődési Tanácsra** változtatták.

1922-ben, a 123500/1922. számú VKM rendelettel felállították az **Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságát**, amelynek véleményező és tanácsadó szerepet biztosítottak. Klebelsberg nagy volumenű terveit csak az 1925. november 25-i nemzetgyűlésen terjesztette elő. Kiemelte, hogy a várossal szemben a falusi népet kell felkarolni, a népművelésnek elsősorban a paraszti kultúra megbecsülésére, elismertetésére kell törekedni, majd a középosztálynak, az értelmiségnek

a művelődési igényeit kell megszervezni és kielégíteni. 1926-ban törvényt hoztak a „*mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról*”. 1928-ban pedig önálló sajtóorgánumot indítottak el „*Iskolán Kívüli Nevelés*” címen.

A húszas években nyert teret a népművelésben a testnevelés is, ami ekkor világszerte nagyobb szerepet kapott. A Horthy-rendszer szerette volna a különféle sportszervezetekbe tömörült felnőtteket a befolyása alá vonni. Ennek érdekében Klebelsberg már 1924-ben lépéseket tett. A nemzetgyűlés előterjesztette az **Országos Testnevelési Alap** létrehozásáról szóló törvénytervezetet. A megszavazott állami költségvetésből biztosított alap kevésnek bizonyult. Ennek ellenére 1926-ban megszervezte a **Testnevelési Főiskolát** azzal a céllal, hogy biztosítsa a testnevelő tanárok képzését. Székházat adott a Testnevelési Tanácsnak is, amely egyúttal több szövetség állandó helye is lett. A felsőoktatáshoz kapcsolódó változás még, hogy a határon túl rekedt egyetemeket hazatelepítették: Kolozsvárról Szegedre, Pozsonyból Pécsre.

A két világháború között a népművelés területén kiemelt szerep jutott a tanfolyamoknak. Számos képzést szerveztek az analfabetizmus csökkentésére, tették ezt annak ellenére, hogy az analfabéták száma a világháború előttihez képest jelentősen csökkent. Ezekkel a tanfolyamokkal az elemi műveltségben meglévő hiányosságokat igyekeztek pótolni. A reformok keresztülvitele nem volt egyszerű, sokan, főleg a nagybirtokos osztály tagjai heves ellenállást tanúsítottak. Fényűzésnek tartották ugyanis a tömegek iskoláztatását. A hatalmas költségekkel támogatott (1927-ben elinduló) tanfolyamszerű mozgalom azonban néhány év múlva elhalt, és csak a 30-as években – gazdatanfolyamok, iparoskörök alakjában – éledt újjá.

A parasztság művelését a **gazda- és olvasóköri** végezték. Az 1930-as években már minden második településen működött olvasókör. A tehetősebbek a **Faluszövetségben** tevékenykedtek, amelynek ismeretterjesztő lapját a „*Falu*” címmel indították útjára.

Az iskolán kívüli népművelés sajátos formáit jelentették a **népfőiskolák**, amelyek néhány hetes, hónapos téli vagy esti tanfolyamok keretében az emberek általános és szakmai műveltségét voltak hivatottak fejleszteni. Az 1920-as éveket követően mintegy 70 népfőiskola működött az országban, és ezek elsősorban az állampolgári nevelésről igyekeztek gondoskodni. Ilyenek az erdélyi, a felvidéki példák, valamint a hazaiak közül Mezőkövesd, Szanda, Ménfőcsanak és Pilis. 1925-ben – 35 hallgatóval – Szandán nyitotta meg kapuit az első bentlakásos népfőiskola. A harmincas évek közepétől számíthatjuk a magyar népfőiskolai mozgalom leggazdagabb és legmaradandóbb periódusát. 1936. február 1-jén volt az ünnepélyes megnyitója a sárospataki népfőiskolának *Újszászy Kálmán* vezetésével, az államilag támogatott és a népművelés által gondozott népfőiskolák közül Siófokon a **Baltoni Népfőiskola** – *Molnár István* vezetésével, Mosonmagyaróvárott – a Mezőgazdasági Akadémia keretein belül *Timaffy László* professzor szervezésében, Szegeden – az egyetem keretein belül *Kiss Sándor* rendezésben, Bihartordán – a Szabadművelődés által

működtetett népiskola volt a legjelentősebb. 1941. május 21-én alakult meg a **Népfőiskolai Tanács** hét-hét taggal. Elnöke *Szabó Zoltán*, alelnöke *Kerkai Jenő* lett. A tanács legfontosabb elvi és gyakorlati céljának a megfelelő tananyag kidolgozását, a vezetők megválasztását, a szervezeti feladatok és pedagógiai elvek megvalósítását tekintette.

Az ifjúsági mozgalmak az 1940-es évekre erőteljesen kibontakoztak, és sok haladó gondolat között felkarolói és megvalósítói lettek a népfőiskolának is. Sorra alakultak a különféle felekezethez kapcsolódó egyesületek, így például a katolikus agrárfjúságot tömörítő **KALOT** (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesület) és a leányokkal foglalkozó **KALÁSZ** (Katolikus Lánykörök Szövetsége), valamint a **KIE** (Keresztény Ifjúsági Egyesület) protestáns vonalon. Meg kell említeni még a két protestáns diákmozgalmat, a **Református Diákmozgalmat**, a **Soli Deo Gloriát** (Egyedül Istené a dicsőség) és a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetséget, a **MEKDESZ**-t. A fiatal férfiak kötelezően részt vettek a politikai, erkölcsi, vallási jellegű neveléssel is foglalkozó félkatonai szervezetben, a leventemozgalmában is.

Hóman Bálint minisztersége idején jött létre a híres **Győrffy István Kollégium**. A kollégium azért alakult, hogy megkönnyítse az egyetemekre, főiskolákra bekerült népi származású diákok tanulását. Az 1942-ben létrejött szervezet autonóm közösségként működött, vezetőit maga választotta, létfeltételeit maga teremtette elő. A kollégium kollektív önnevelő pedagógiája a társadalmi valóság módszeres tanulmányozásában, a politikai, társadalmi mozgalmakban való aktív részvételben nyilvánult meg. A diákok előadásokat, vitákat tartottak, nyelvtanfolyamokat szerveztek, tanulmányi utakon, kirándulásokon vettek részt és képzéseket tartottak vidéken, tehát a felnőttek tanításába is bekapcsolódtak.

A népfőiskolákért és a népi kollégiumokért sokat tettek az úgynevezett **népi írók** is (Móricz Zsigmond, Erdei Ferenc, Féja Géza, Németh László stb.): cikket írtak a mozgalomról (pl. a Kelet Népe folyóiratban), akciót szerveztek, előadásokat vállaltak. A népi írók mozgalmaiban jelentős dátum 1942, 1943, amikor az első úgynevezett Szárszói találkozókra került sor Balatonszárszón. Ez a népi írók felelősségérzetét hirdette a társadalmi megújulásért, egy új Magyarországért. A találkozók mögött már mind erősebben fellángolt az úgynevezett népi-urbánus vita: amelyben rendkívül leegyszerűsítve a falunak és a városnak elkötelezett irodalom, a vidéki és fővárosi kultúra ellentétei és magának a falunak és a városnak az ellentétei jelentek meg.

Dr. Juhász Erika: A hazai felnőttképzés kialakulásának fejlődése és főbb állomásai III.

Megjelent: *A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata II/25* (2) 1-8 (2010)

7. Művelődés és felnőttnevelés a második világháború végétől a rendszerváltásig (1945-89)

A világháborút követő évtizedekben kialakult a felnőttek tanításának hármass rendszere: az iskolarendszerű felnőttoktatás mellett a munkahelyi tanfolyami képzések és a népművelés vállalta fel ezt a feladatot állami irányítás és centralizáció alatt.

Az állam átfogó reform keretében megszervezte az iskolarendszerű felnőttoktatást, az úgynevezett „**dolgozók iskoláit**” alapfokon és középfokon. A kormány 1945-ben rendeletet bocsátott ki az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól. Ezekbe az iskolatípusokba azok a 18 és 45 év közötti dolgozók járhattak, akik a szociális helyzetük (vagy származásuk) miatt korábban nem végezték el a kötelező iskolát, vagy azok az „idősebb” emberek, akikben – a változások hatására – újra felébredt a továbbtanulási kedv.

A dolgozók iskoláin, a felnőttek számára szervezett felsőoktatási esti vagy levelező tagozatokon kívül a különféle tanfolyamok alkották a szervezett felnőttképzés zömét ebben az időben. Ezek egy része magasabb iskolákra vagy a felsőoktatásba való bekerülésre készítette fel, más része pedig szakmai továbbképzési célokat szolgált. A háború után a népfőiskolák újjáalakultak, sőt ki is bővültek egészen 1948-ig, mikor is az MDP Politikai Bizottságának határozata ellehetlenítette a helyzetüket.

A **szabadművelődés** (1945-48) a két világháború közötti, jelentős mértékben állami befolyás és irányítás alatt álló népművelést volt hivatott felváltani. Intézményi és szervezeti rendszere nagyon sajátos volt, hisz állami intézmények és szervezetek mellett társadalmi intézményrendszere is volt. Maga a szabadművelődési tevékenység pedig eleve egy rendkívül szerteágazó, a pártoktól a civil szerveződésekig és az egyházi szervekig terjedő intézményrendszer formájában valósult meg. A szabadművelődés célrendszerére vonatkozóan 1945-ben két rendeletet is kiadott a minisztérium. Emellett megkezdték a szabadművelődés szervezetének kialakítását is. A megszűnt Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottsága helyett létrehozták az **Országos Szabadművelődési Tanácsot** (OSZT), amely december 10-én kezdte meg működését. Ez a szervezet kettős feladatot látott el: egyrészt összefogta az iskolán kívüli művelődéssel és felnőttoktatással foglalkozó szervezeteket, másrészt a minisztérium tanácsadó szerveként funkcionált. Elnökéül *Karácsony Sándort*, főtítkárául *Szabó Árpádot* nevezték ki. A tanácsba politikai pártok, egyházak, szakszervezetek, demokratikus szövetségek, tudományos intézetek és egyesületek delegáltak tagokat. Az OSZT adta ki az „*Új Szántás*” című folyóiratot is.

Az 1945 utáni nevelésügy jelentős újításai közé tartoztak a **népi kollégiumok**, amelyek az alsóbb néprétegekből származó fiatalokat kívánták támogatni, illetve egy, a szocialista társadalomnak elkötelezett értelmiségi réteget akartak kinevelni. A kollégiumokat a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt vezető ideológusainak elképzelései alapján szervezték meg. A népi kollégiumok szervezete alkotta a NÉKOSZ-t, vagyis a **Népi Kollégiumok Országos Szervezetét**. A Szociáldemokrata Párt hozta létre a DOKOSZ-t, a Dolgozók Kollégiumainak Országos Szövetségét, a kisközségeket pedig a Magyar Kollégium Egyesületet, a MAKE-t, amelyek 1948-ban beolvadtak a NÉKOSZ-ba. A közös tevékenység nem volt hosszú életű, 1949-ben adminisztratív úton felszámolták a szervezetet.

Az analfabetizmus felszámolása mellett az oktatás és kultúrpolitika szereplői figyelmet fordítottak az emberek szórakoztatására, és művelésére is. A távoli településeket művelődési autók járták előadókkal, könyvtárral, rádióval felszerelve. Országos mozgalommá vált a műkedvelő tevékenység, a színjátszás, a néptánc és a kórusművészet. Kiépült a művelődési otthonok, közkönyvtárak rendszere, fellendült a könyvkiadás, kinyomtatták az addig tiltott műveket, a rádióban új műsorokkal jelentkeztek (például „Rádióiskola”), a színházak eddig nem látott darabokat kezdtek játszani.

1949-ben újjászervezték a Magyar Tudományos Akadémiát, amivel egyidejűleg megkezdődött a kutatóintézeti hálózat kiépítése is. Megalakult a **Műszaki és Természettudományos Egyesületek Szövetsége**. 1953-ban változtatásokat eszközöltek a Természet és Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társulatban is.

A nép- és közművelődési könyvtárak felügyeletének és irányításának ellátására **Népkönyvtári Központot** szerveztek, majd az 1940-es évek végén az állam fokozatosan átvette a könyvkiadás irányítását is. A könyvkiadást államosították, öt nagy könyvkiadó vállalat jött létre. 1953 elején megalakult a **Kiadói Tanács**, amíg 1954-ben létrejött a könyvkiadás és könyvterjesztés egységes rendszere. 1948 után a sajtó önálló arculata is megszűnt. A napilapok közül legtovább a Független Kisgazdapárt lapja, a „*Kis Újság*” jelent meg. A Kommunista és Szociáldemokrata Párt egyesülése után kialakuló irányító szervezet hivatalos sajtóorgánuma a *Szabad Nép* lett, bár a szakszervezet égisze alatt továbbra is megjelent a *Népszava*, és a Hazafias Népfront lapjaként is működött a *Magyar Nemzet*, ám ezek tartalma legfeljebb árnyalatnyilag különbözött egymástól.

Az 1956-os eseményektől teljes mértékben függetlenül, de ebben az évben indul el a **népművelési szakemberek egyetemi képzése** először Debrecenben *Durkó Mátyás* kezdeményezésére, majd Budapesten *Maróti Andor* vezetésével. Ekkor még csak úgynevezett harmadik szakos képzésként, majd egyre nagyobb létjogosultságot nyerve nagy szerepet vállalt a felnőttnevelés szakmává válásában. Közművelődési szakemberképzés néven megjelent főiskolai szinten is elsősorban a

tanítóképzőkhöz kapcsolódóan, és az 1962-es szombathelyi képzés megindulása után az ország számos, több mint tíz tanítóképzőjében teret nyert.

Az 1961. évi oktatási törvény is tartalmaz felnőttoktatásra vonatkozó cikkelyeket. A felnőttek felsőfokú képzése is lehetővé válik a felsőoktatás esti és levelező tagozatainak kialakulásával.

A népművelést segíti a tömegkommunikációs eszközök terjedése is: a **Magyar Rádió**, a **Magyar Televízió**, valamint a **Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat** révén. A művelődési intézmények államosításával megváltozott a kulturális tevékenység struktúrája, és elsősorban ideológiai alapokra helyeződött. De továbbéltek a változások, annak ellenére, hogy a népművelődést felváltó közművelődés felülről bevezetett és irányított reform eredménye volt. Teret nyertek az alulról építkező kulturális kezdeményezések is (például klubmozgalom, közművelődési társulások). A korszak közművelődési koncepciójának kidolgozásában a különböző kulturális szakmák képviselői tevékenyen részt vettek. Bár a **közművelődési párthatározat** (1974), majd a **közművelődési törvény** (1976) is egy sokszereplős és egy többcsatornás finanszírozású közművelődést körvonalazott, a közművelődés rendszerébe épített „társadalmi” mechanizmusok szétfeszítették a politikai korlátokat, és társadalmasították a közművelődést. 1979-ben alakult meg a **Magyar Népművelők Egyesülete**, amelynek tagjai közművelődési intézmények munkatársai, valamint művelődő, önképző közösségek vezetői voltak. Az egyesület a közművelődésben dolgozók számára előadásorozatokat, tanácskozásokat szervezett, segítette és koordinálta a szakemberek munkáját. A Népművelési Intézet és a Művelődéskutatási Intézet összevonásával 1986-ban létrejött az **Országos Közművelődési Központ**, amelynek célja a tudományos kutatás, az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának erősítése volt. Ugyanekkor alakult meg a **Közművelődési Információs Központ** is. A korszak második felében a közművelődés növelte befolyását a közoktatás területén is. Nyugat-európai mintára szerte az országban (többnyire kisebb településeken) **általános művelődési központokat** alapítottak. A döntéshozók úgy vélték, hogy a különféle közművelődési, közoktatási és kulturális intézmények együttese kiküszöböli a párhuzamosságokat, elősegíti, erősíti a korábban önálló intézmények együttműködését, pénzügyileg átláthatóbb helyzetet, hatékonyabb működést eredményez. Az ÁMK-k a nyolcvanas években dinamizálták a közművelődést, koordinálták az egyes intézménytípusok együttműködését, beváltván ezzel a hozzájuk fűzött reményeket. A közösségi térként is funkcionáló művelődési házak otthont adtak a civil szervezeteknek, szerveződéseknek, illetve generálták is azok létrejöttét.

Források

„A hazai felnőttképzés kialakulásának és fejlődésének történeti áttekintése” fejezet közel 100 forrás felhasználásával készült, amelyek felsorolását teljes körűen tartalmazza:

Juhász Erika (2005): A Hajdú-Bihar megyei felnőttoktatás intézményrendszere a hazai felnőttoktatás történeti tendenciáinak tükrében. (Ph.D. értekezés.) Debrecen, Debreceni Egyetem

Ezen kívül néhány ajánlott, rövidebb terjedelmű, de a történeti képet átfogó forrásanyagok:

Csiby, Sándor (főszerk.) (1987): *Felnőttoktatási kislexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

Felkai László (2001): Felnőttoktatás története Magyarországon. (Szócikk.) In: Benedek András – Csoma Gyula – Harangi László (főszerk.): *Felnőttoktatási és –képzési lexikon*. Budapest, MPT – OKI – Szaktudás, 180-186. p.

Zrinszky, László (1996): *A felnőttképzés tudománya. Bevezetés az andragógiába*. (Bp.), OKKER Oktatási Iroda

Korszak	A hazai felnőttnevelés előzményei (18. századig)	A felnőttnevelési kezdeményezések megjelenése (18-19. sz. fordulója)	A felnőttnevelés kiszélesedése (19. sz. első fele)	Az alulról szerveződő felnőttnevelési mozgalmak (19. sz. második fele)
Korszak általános jellemzői	Középkor: Árpád-kor (11-13. sz.), Anjou- és Zsigmond-kor (14-15. sz. 1. fele), Mátyás kora (15. sz. 2. fele) Kora újkor: Török kor (16-17. sz.) 18. század	Felvilágosodás kora (1772 -1825) 1772: Bessenyei: Ágis tragédiája Mária Terézia uralkodása II. József felvilágosult abszolútizmusa (1780-90)	Reformkor: 1825-1849. – Küzdelem a nemzeti érdekekért és a polgárosodásért Reformországgyűlések vívmányai Magyar hivatalos nyelv (1844) 1848-as forradalom vívmányai: közteherviselés, sajtószabadság stb.	1849-1867 – önkényuralom kora, passzív ellenállás 1867 – kiegyezés 1867-1890 – dualizmus első fele, nyugalmi időszak Polgárosodás, Urbanizáció kezdetei
Oktatás, benne a felnőttek képzése	Iskolák egyházi fenntartásúak 1367 – 1. magyar egyetem (Pécs) Óbudai Egyetem (1390) Pozsonyi egyetem (1467) 1635 – Nagyszombati egyetem Protestáns Kollégiumok (pl.: Debrecen, Sárospatak)	1777. (I.) Ratio Educationis: úttörő jellegű 1806. II. Ratio Educationis: ez valósul meg. Tulmívelés félelme Nagyszombati egyetem Budára, majd Pestre kerül (mai ELTE) Felnőttképzésben: gyakorlati ismeretek (írás, olvasás, számolás, mezőgazdasági ismeretek) a középpontban	II. Ratio Educationis érvényes 1828. Brunszvik Teréz: óvodák – nők elhelyezkedése és tanulása szükséges A felnőttnevelés, közműveltség kiszélesítése, fő eszközei: magyar nyelvű irodalom, sajtó Ismeretterjesztés 1848. Magyar Tanítók Első Egyetemes Gyűlése	1868: népoktatási törvény (Eötvös József VKM) Kiépül az oktatás minden szintje Eötvös: „szabadoktatás Magna Chartája” – körrendelet a tanítóknak a felnőttoktatásról Türr István: népoktatási körök Irányi Dániel: állami szabályozás és anyagi támogatás – sikertelen törvényjavaslat 1869. Munkásmozgalom – munkásképzés Tanítómozgalom – a társadalmi nevelésért
Kultúra a felnőttek képzéséért	Középkor: művelődés egyházi kézben – Szent István törvénye, udvari kultúra Reneszánsz (Mátyás): kultúra világiassá válik, humanizmus terjed Kora újkor: reformáció – magyar szertartás, anyanyelvű irodalom Könyvnyomtatás (Sárvári Biblia - Sylvester) Tinódi – verses történelmi énekek Heltai – tanulságos mesék (Száz fabula 1556) Hitvitázó dráma – pl. Bornemissza Péter: Elektra Röpirat irodalom: társadalmi tudatosság, polgári nevelés kezdete	Óriási kulturális fejlődés a nemzeti ébredés jegyében: Nyelvújítás (Kazinczy Ferenc) Közműveltség kialakítására igény (Kármán József, Bessenyei, Tessedik stb.) Magyar nyelvű színjátszás Magyar nyelvű irodalom, művészet: a magyar nemzeti ébredés jegyében a közműveltség fejlesztéséért Könyvtárak: Klimó – Pécs, Eszterházy – Eger, Nemzeti Könyvtár (Széchenyi Ferenc, 1802) Színjátszás: magyar nyelvű színművek, kőszínházak (Kolozsvár 1821., Miskolc 1823.), Műkedvelő mozgalmak	Irodalom, művészet: nemzeti és polgári értékek Sajtótermékek száma nő – legnépszerűbb: Vasárnapi Újság Könyvtárak, színházak alakulnak – ismeretterjesztés eszközeként is	1849-67: nemzeti tudat ébrentartása és tisztelgés a hősök és mártírok előtt, eszköze: allegória, történelmi témák (irodalomban, művészetben) 1867-90: kulturális infrastruktúra kiépülése nagyfokú: könyvtárak, színházak, múzeumok, levéltárak Sajtótermékek száma ugrásszerűen megnő Műkedvelő mozgalom
Intézmények, szervezetek a felnőttek képzéséért	Önművelő körök a kollégiumokban és az egyetemen	Szabadkőművesség Önművelő körök Szalonok Szarvasi gyakorlati iskola (Tessedik Sámuel) Georgikon (Festetich György) Magyar Társaság (Bessenyei György) Nyelvművelő Társaságok (Erdély, Aranka György) Auróra Kör (irodalmi) (Bajza József)	1825. MTA (Széchenyi István) 1827. Nemzeti Casino (Széchenyi István) és kaszinók elterjesztése 1830-tól Nemzeti Intézetek 1835. (Országos) Magyar Gazdasági Egylet (Széchenyi István) 1841. Természettudományi Társulat (Bugát Pál, TIT elődje) 1842. Magyar Iparegylet (Kossuth Lajos) Önművelő körök, olvasókörök	MTA Tudományos társaságok (pl.: Magyar Történelmi Társulat) Olvasókörök, kaszinók Ismeretterjesztő körök Önképző körök (pl.: dalárdák) Közművelődési egyletek Munkásszervezetek Központi Népoktatási Kör 1861. Szent László Társulat
Jeles személyiségek a felnőttképzésben	Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia Tolnai Dali János: analfabéta oktatás, Comenius meghívása Comenius Ámos János: Gentis felicitas (A nép boldogulása): műveltség kivezető út (elemi ismeretek és hasznos mesterségek)	Tessedik Sámuel: Szarvasi gyakorlati iskola, Georgikonnál tanácsadó; parasztságért küzd – számos művében is Nagyváthy János, Pethe Ferenc: mezőgazdasági ismeretterjesztés Kazinczy Ferenc: nyelvújítás	Széchenyi István Kossuth Lajos Balásházy János, Török János: mezőgazdasági ismeretterjesztés a felnőttek körében Táncsics Mihály: állampolgári nevelés	Eötvös József VKM – oktatás teljes rendszere, felnőttoktatás alulról szervezve Türr István – népoktatási körök Irányi Dániel – felnőttképzés állami feladat (törvény és anyagi támogatás)

Korszak	A szabadoktatás korszaka (19-20. sz. fordulója)	A népművelés kiszélesedése (20. század első fele)	A felnőttnevelés centralizációja és a közművelődés (20. sz. második fele)	A felnőttképzés napjainkban (20-21. sz. fordulója)
Korszak általános jellemzői	1890-1918: dualizmus 2. fele 1891. vasárnapi munkaszüneti nap Nagyfokú gazdasági fejlődés, polgárosodás, Modernizálódó élet Politikai válságjelenségek 1914-1918: I. világháború	1918. öszirózsás forradalom 1919. Tanácsköztársaság – proletárdiktatúra 1919-1945. Horthy-rendszer 1920. Trianon 1939-45. II. világháború	1945-48: koalíciós időszak 1948-1989: egypártrendszer: 1948-56: Rákosi-korszak, kommunista diktatúra 1956-89: Kádár-korszak, szocializmus	1989: rendszerváltás, többpártrendszer
Oktatás, benne a felnőttek képzése	Vasárnapi Munkásképző Országos Bizottság Felsőoktatás: új egyetemek: Debrecen, Kolozsvár, Pozsony, Műegyetem (Budapest); szakfőiskolák 1895: nők az orvosi és bölcsészkaron 1898. Wlassits Gyula VKM: kezdeményezés a felnőttoktatás intézményrendszerére 1907: Pécs: Szabad Tanítás Országos Kongresszusa	1919: iskolaállamosítás 1919-45: Tanácsköztársaság rendelkezéseinek eltörlése Kultúrfőlény elmélet: oktatás nagyarányú fejlesztése (Klebelsberg) Egyetemek áttelepítése: Kolozsvár – Szeged, Pozsony – Pécs Testnevelés szerepe nagyon fontos (pl. Testnevelési Főiskola) Felnőttképzés: iskolán kívüli népművelés	1948. iskolák államosítása Iskolákban hivatalos baloldali ideológia terjesztése Dolgozók iskolái (általános és közép szinten) Esti és levelező képzés 1961. Oktatási törvény	1993. Oktatási törvénycsomag: Közoktatási törvény, Felsőoktatási törvény, Szakképzési törvény 1993. Országos Képzési Jegyzék 1993. NAT 2001. Felnőttképzési törvény 2002. Felnőttképzési akkreditáció, FAT, NFI/NSZFI (2007-től), NFT
Kultúra a felnőttek képzéséért	Közművelődés már széles rétegekhez eljut Sajtó, irodalom már széles rétegekhez eljut Irodalom, művészet: stilisztikai forradalom – modern kifejezési nyelv Munkásmozgalmi művelődés, műkedvelés	Rádió, filmgyártás, mozi Irodalom: Népi írók mozgalma, Népi-urbánus vita Márciusi Front (1937) Kultúrák egyenértékűségének elmélete – kultúrfőlény elmélete	1945-48: szabadművelődés 1948-89: egyházi és civil kezdeményezések felszámolása Állami irányítás és centralizáció 1948-89: kultúrházak rendszere kiépül 1976. közművelődési törvény Tömegkommunikáció szélesedése (rádió, TV) Aczél György „3T”-elvé 1956. népművelő egyetemi szak (Durkó, KLTE) 1970-es évek népművelő főiskolai szak	Nyugati kultúra beáramlása Művelődés és felnőttképzés különválása A művelődési területnek maradnak felnőttképzési tevékenységei (pl.: tanfolyamok, projektek művelődési házakban, múzeumokban stb.)
Intézmények, szervezetek a felnőttek képzéséért	Olvasó-, önképző-, művelődési körök Könyvtárak, múzeumok, levéltárak Szabadoktatási Tanács Népművelő Társaság Szabad Lyceum (Berzeviczy Albert) Népszerű Főiskolai Tanfolyam (Wlassits Gyula) Erzsébet Népakadémia Uránia Tud. és Közművel. Egyesület Galilei Kör Thália Társaság (Lukács György) Julián Egyesület Társadalomtudományi Társaság Népfőiskolák (első: 1914., Baja)	Népházak (= kultúrházak) Népfőiskolák elterjedése, fénykora (1930-40-es évek) Népfőiskolai Tanács Országos Közművelődési Tanács Iskolán kívüli Népművelés Országos Bizottsága Olvasó-, önképző-, gazdakörök Eötvös Kollégium Györfly Kollégium Cserkészmozgalom Leventemozgalom egyházi ifjúsági egyesületek (KALOT, KALÁSZ, KIE, MEKDESZ, SDG)	Népi Kollégiumok Országos Szervezete (NÉKOSZ) Dolgozók Kollégiumainak Országos Szövetsége (DOKOSZ) Magyar Kollégium Egyesület (MAKE) Országos Szabadművelődési Tanács (Karácsony Sándor) Országos Köznevelési Tanács Dolgozók iskolái Esti és levelező tagozat Magyar Népművelők Egyesülete (1979) Általános Művelődési Központok (ÁMK)	Népfőiskolák – 1989. MNT 1990. NSZI 1990-2002. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája 1991. RKK (9 db) 1992. Felnőttképzők Szövetsége (FVSZ) 2002. NFI, FAT, NFT 2007. NSZFI (= NFI + NSZI)
Jeles személyiségek a felnőttképzésben	Wlassits Gyula VKM Berzeviczy Albert VKM Bellasis Bálint (1. népfőiskola)	1920-as évek: Klebelsberg Kunó VKM (kultúrfőlény, neonacionalizmus) 1930-as évek: Hóman Bálint VKM	Karácsony Sándor – szabadművelődés Durkó Mátyás és Maróti Andor – népművelés szak	